

Резюме

В статье рассматривается сущность метода криминалистической идентификации и его значение для уголовного судопроизводства. Определено его место в познании события прошлого и его правовой оценки. Показана роль и место метода криминалистической идентификации в соответствующих криминалистических методиках. Обращено внимание на влияние достижений научно-технического прогресса на совершенствование технологий идентификации.

Summary

This article examines the nature of forensic identification method and its relevance to the implementation of the criminal proceedings. Its place in the knowledge of past events and giving them an objective legal assessment. The role and place of the method in forensic identification of appropriate forensic techniques. Attention is paid to the impact of scientific and technological progress in improving the technology of identification.

УДК 343.98

**М.В. Даньшин, канд. юрид. наук,
доцент, заст. декана**

*Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна*

ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ВСТАНОВЛЕННЯ МІЖПРЕДМЕТНИХ ЗВ'ЯЗКІВ КРИМІНАЛІСТИКИ З НАУКАМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЦИКЛУ

У статті досліджені обставини, що впливають на практичне значення встановлення взаємозв'язку і співвідношення криміналістики з юридичними науками кримінально-правового циклу. Автор аргументує позицію щодо прийняття окремого закону "Про криміналістичну діяльність в Україні", яким би була врегульована низка проблемних питань в діяльності органів кримінальної юстиції.

Проблематиці встановлення практичного значення співвідношення предметних стосунків криміналістики з окремими науками кримінально-правового циклу у тій чи іншій мірі в різні часи були присвячені роботи таких відомих вітчизняних та зарубіжних вчених, як Р.С. Белкін, О.Я. Баєв, В.П. Бахін, В.Д. Берназ, А.Ф. Волобуєв, О.Ю. Головін, А.П. Гуськова, А.В. Дулов, Є.П. Іщенко, О.К. Кавалієріс, В.О. Коновалова, Г.А. Матусовський, Е.В. Ниманде, Л.І. Полтавцева, Є.В. Смахтін, В.М. Терехович, В.В. Тіщенко, В.Ю. Шепітько, О.О. Ексархопуло, М.П. Яблоков та ін. На сьогодні в Україні актуальність питань, пов'язаних з визначенням практичної цінності криміналіс-

тичної науки, набувають особливого значення в умовах дії оновленого кримінально-процесуального законодавства. В новому КПК України фактично “втрачено” деякі традиційні слідчі дії: очна ставка, перевірка показань на місці, виїмка. Окрім того, до КПК України внесено значну кількість негласних слідчих (розшукових) дій (глава 21 КПК України). Разом із тим питання про те, який їх реальний механізм реалізації та за допомогою яких криміналістичних засобів вони здійснюватимуться — на сьогодні залишається невирішеним [1, с. 869].

В літературі цілком справедливо вказується, що трансформація процесуальної форми впливає на подальші перспективи розвитку криміналістики, можливості розроблення наукових криміналістичних рекомендацій. Процесуальні приписи і криміналістичні рекомендації є взаємозумовленими. Кримінальний процес визначає межі застосування тактичних прийомів, науково-технічних засобів, інформаційних технологій (ІТ), методичних рекомендацій, встановлює порядок проведення слідчих та судових дій тощо [2, с. 13].

Криміналістика має спеціальне соціальне призначення — оптимізувати діяльність з розкриття та розслідування злочинів. У зв’язку з цим слід підкреслити, що криміналістика є спеціальною, комплексною, інтегральною юридичною наукою, бо має різнобічні зв’язки з багатьма галузями юридичної науки, які використовує при формуванні своїх концептуальних положень і практичних рекомендацій з розкриття і розслідування злочинів. Ці зв’язки обумовлені об’єктом дослідження, який є спільним для наук кримінально-правового циклу. Науки кримінально-правового циклу мають спільний об’єкт дослідження, який з урахуванням їх різного рівня абстрагування може бути визначений як двочленний об’єкт, який складається з взаємопов’язаних видів діяльності — “злочинність — протидія злочинності” [3, с. 61]. Саме спільність складного двочленного об’єкту дослідження обумовлює необхідність встановлення міжпредметних зв’язків наук кримінально-правового циклу. При цьому криміналістика не вторгається у сфери інших наук і механічно не поглинає їх положення. І в той же час сама не розчиняється в інших знаннях. Криміналістика лише синтезує та інтегрує різні дослідження з питань протидії злочинності, що проводяться представниками інших юридичних наук, реєструє окремі їх положення в діяльність правоохоронних органів з розкриття і розслідування злочинів. Спираючись на досягнення інших наук, криміналістика формулює і обґрунтовує власні положення та рекомендації. Запозичені таким чином знання використовуються в криміналістиці також

для створення і вдосконалення свого понятійного апарату, який повинен бути нерозривно зв'язаний з поняттями споріднених наук.

Маючи юридичну основу і проявляючи комплексність та інтегральність у своєму розвитку, криміналістика має свій предмет і методи, оскільки зорієнтована на задоволення специфічних потреб практики протидії злочинності. Але вона потребує визначення чітких меж з суміжними галузями знань. Криміналістика — це наука про систему принципів і методів пізнання механізму злочинної діяльності та діяльності з розслідування і розкриття злочинів. Їй належить провідна роль серед інших юридичних наук у вирішенні практичних завдань щодо збирання і дослідження доказів.

Інтегративний характер криміналістики у її “взаємовідносинах” з психологією підкреслюється у дослідженні Л.І. Полтавцевої [4]. В.М. Терехович і Е.В. Ниманде, піддавши обґрунтованій критиці ідеї О.К. Кавалеріса про створення в системі юридичних наук Латвії нової підгалузі “Криміналістика та теорія оперативно-розшукової діяльності”, роблять висновок про те, що на визначення місця криміналістики в системі наукового знання впливає також існуюча класифікація наук, прийнята в конкретному національному науковому співтоваристві [5, с. 34–43; 6, с. 42–46]. Але підхід до визначення місця криміналістики в системі наукового знання через призму національних особливостей або національної специфіки, на наш погляд, не є продуктивним. Уявляється більш прийнятною позиція А.П. Гуськової, яка вважає, що задання швидкого розкриття злочину (забезпечує криміналістика) залежатиме від правильного “прочитання” всіх слідів, виявлених на місці вчинення злочину. Надалі вона робить висновок про те, що постійний і поступовий розвиток криміналістики сьогодні необхідний, він обумовлений потребою пізнання засобів і методів пізнавальної діяльності з метою вирішення завдань кримінального судочинства на етапі затвердження демократичних перетворень нашого суспільства, утвердження правової держави [7, с. 144, 560].

Вважаємо, що практичний характер криміналістики полягає в тому, що, перебуваючи на передньому краї протидії злочинності, вона забезпечує ефективність пошуку слідів злочину у всіх їх формах і проявах — комплексу ідеальних і матеріальних слідів злочину, за допомогою специфічного криміналістичного арсеналу засобів. Саме застосування цього арсеналу безпосередньо впливає на перетворення слідів злочину у достовірні докази у кримінальному провадженні, що в кінцевому підсумку призводить до вирішення завдань кримінального судочинства.

Правоохоронцю в багатьох випадках може бути дуже складно у певному обсязі встановити обставини вчинення злочину. І причини цього можуть бути різними. Зокрема, злочинець може застосовувати витончені способи приховування злочину, активно протидіяти розслідуванню, що в сукупності може бути суттєвою перешкодою у виявленні факту злочинної події і викритті злочинця. Вважаємо, що такі причини можуть бути об'єктивними — вони не залежать від особи, що веде розслідування [8]. Друга група причин — суб'єктивні. Вони залежать від професійної підготовленості правоохоронця, його досвіду роботи, наявності криміналістичних знань і умінь. У цьому аспекті одним із завдань криміналістики, як науки, є скорочення числа випадків, за якими встановлення слідової інформації не відбулося з суб'єктивних причин (відсутність знань, досвіду, тактичних та процесуальних помилок, порушення закону та ін.). Саме в цьому, на думку Є.В. Смахтіна, і є найважливіше практичне значення встановлення взаємозв'язку і співвідношення предметних зв'язків криміналістики з кримінальним та кримінально-процесуальним правом [9, с. 213]. З цією думкою важко не погодитися, однак обмежуватися лише однією цією обставиною при виявленні практичної цінності встановлення співвідношення предметних зв'язків криміналістики з іншими науками, що входять в систему кримінально-правових наук, вважаємо не достатнім.

Беручи до уваги сучасний стан і тенденції розвитку криміналістики, а також сучасну діяльність правоохоронних органів і суду в Україні, можливо виділити кілька обставин, які впливають на практичне значення встановлення взаємозв'язку і співвідношення криміналістики з юридичними науками кримінально-правового циклу.

По-перше, багаторічна практика використання розробленого криміналістикою арсеналу в збиранні доказів показала, що він є придатним не тільки для кримінально-процесуальної діяльності. Криміналістичні засоби і технології не менш важливі також і для інших видів юридичної діяльності, в яких сторони збирають і використовують певну інформацію як докази. У цьому зв'язку є доречним зауваження М.П. Яблокова про те, що дуже важливими для будь-якої юридичної діяльності є вміння її суб'єктів встановлювати належні психологічні контакти з іншими учасниками при спілкуванні з ними в різних ситуаціях і отримувати від них необхідної для вирішення справи інформації. Відповідні криміналістичні положення щодо застосування ситуаційно-діяльнісного підходу і “криміналістичного мислення” можуть бути вельми корисними для будь-якої іншої юридичної діяльності [10, с. 27–29]. Саме такий

розумовий підхід, під умовною назвою “криміналістичне мислення” і є необхідною сполучною ланкою, що створює міцний фундамент для всієї діяльності з протидії злочинності та націлює науки кримінально-правового циклу на практичне вирішення завдань, що стоять перед кожною з них.

По-друге, виходячи з того, що криміналістика є елементом системи кримінально-правових наук, вона володіє певними характерними системними властивостями. Однією з них, на наш погляд, є здатність до саморозвитку та “підлаштування” під потреби практики. Вона також здатна відображати усі динамічні процеси інтеграції і диференціації сучасного наукового знання та імплантувати свою “продукцію” у інші елементи системи. У цій системі чільне місце займає кримінально-процесуальна наука, з якої вийшла криміналістика. Сама криміналістика дала поштовх для появи теорії оперативно-розшукової діяльності. Ці процеси інтеграції і диференціації, на наш погляд, обумовлені, перш за все, потребами практики протидії злочинності, що є ще однією обставиною, яка безпосередньо вказує на практичне значення предметних зв’язків криміналістики з науками кримінально-правового циклу.

По-третє, існує й функціонально-прикладний аспект взаємозв’язку юридичних наук кримінально-правового циклу, на якому ґрунтується певний спільний інформаційний базис. Так, повноцінне пізнання кримінологією злочину, як соціального феномену, без криміналістичної науки уявляється неможливим. Адже досить часто реалізація кримінологічних положень в діяльності правоохоронних органів здійснюється через призму криміналістичних рекомендацій з методики розслідування злочинів окремих видів (наприклад профілактична діяльність). Тобто криміналістика в цьому випадку виступає практичним провідником наукових кримінологічних знань. Цей зв’язок забезпечує кримінології чільне місце серед юридичних наук системи кримінально-правового циклу та її практичну спрямованість. У свою чергу кримінологія своїми знаннями збагачує криміналістику, підводить теоретичну основу під велику кількість її рекомендацій щодо методики розслідування злочинів окремих видів. Взаємний обмін науковими положеннями є досить знаковою обставиною для розуміння практичного значення їх міжпредметного зв’язку.

Тісні міжпредметні зв’язки склалися у криміналістики з теорією оперативно-розшукової діяльності (ОРД). Особливо яскраво ці зв’язки проявилися в положеннях нового КПК України, відповідно до яких арсенал криміналістичних засобів збирання доказів було доповнено

засобами оперативно-розшукового характеру (гл. 21 КПК України “Негласні слідчі (розшукові) дії”). Так, у ст. 271 КПК “Контроль за вчиненням злочину”, поєднуються криміналістичні прийоми та оперативно-розшукових засоби (операції), такі як контрольована поставка, контрольована і оперативна закупівля, спеціальний слідчий експеримент, імітація обстановки злочину.

Безперечно тим самим було підкреслено, що криміналістика та теорія ОРД мають і єдині цілі, і є найбільш близькими з теоретичного і практичного змісту юридичними науками [11, с. 195–201]. З цих позицій заслуговує на підтримку думка М.П. Яблокова про те, що криміналістика і теорія ОРД мають одну природу і одні об’єкти вивчення — злочинну діяльність різних видів і діяльність з її розкриття. І якщо більшість злочинів розкривається силами оперативно-розшукових органів, то спільними криміналістичними та оперативно-розшуковими засобами практично розкриваються всі злочини [12, с. 43].

По-четверте, криміналістика пройшла свій шлях розвитку від приrodничо-технічної дисципліни прикладного характеру до юридичної науки спеціального призначення. Маючи специфічний предмет і методи криміналістика представляє собою самостійну науку, розвиток якої, на наш погляд, обумовлює необхідність формування самостійної галузі права. У дійсний час в Російській Федерації дедалі виразніше проголошуються пропозиції щодо необхідності прийняття окремого федерального закону, який би регулював криміналістичну діяльність. Зокрема, Є.В. Смахтін пропонує назвати такий закон “Про криміналістичну діяльність в Російській Федерації” [9, с. 216]. Ідея створення спеціального нормативно-правового акту обумовлена необхідністю регламентування криміналістичних відносин, що закріплені не тільки в положеннях КПК, але й в інших нормах, що містяться в різних законах і указах, які регулюють судово-експертну діяльність, організацію попереднього слідства та ін. На наш погляд, вже існуюча, але “розрізнена” нормативно-правова база криміналістичної діяльності опосередковано вказує на близькість предметних зв’язків криміналістики з іншими юридичними науками, в тому числі з тими, які не входять до системи кримінально-правових наук (наприклад, адміністративним правом і процесом).

Підтримуючи ідею російського вченого щодо доцільності створення окремого закону про криміналістичну діяльність, зазначимо, що з оновленням кримінально-процесуального законодавства в Україні процесуальна і непроцесуальна форми розслідування злочинів на-

були нового вигляду. Зокрема, до засобів збирання доказів віднесені окремі заходи, які раніше визначалися як суто оперативно-розшукові. Є суттєво розширеними права сторони захисту у збиранні доказів, у зв'язку з чим суттєвої трансформації зазнав інститут використання спеціальних знань і статус експерта. Очевидно, що змінено і суттєво збільшене функціональне навантаження суду та адвоката. Фактично законодавець збільшив кількість суб'єктів застосування криміналістичних знань, не здійснивши при цьому чіткого їх розмежування зі знаннями оперативно-розшукового характеру. Внаслідок цього окремі сторони діяльності правоохоронних органів та суду, які регулюються спеціальними законами та іншими нормативно-правовими актами, увійшли в протиріччя з вимогами кримінально-процесуального законодавства України. На наш погляд, у дійсний час спостерігаються ознаки розбалансування системи кримінального судочинства. З огляду на це прийняття окремого закону про криміналістичну діяльність повинно врегулювати наявні суперечності та усунути існуючі прогалини. Масштабність проблемних питань застосування криміналістичних методів у судочинстві (а відтак і криміналістичних знань) дає підстави для обговорення доцільності створення у майбутньому уніфікованого Криміналістичного кодексу. Уявляється, що це є логічним наслідком процесів інтеграції та диференціації криміналістичних знань при їх використанні учасниками судочинства для досягнення іноді прямо протилежних цілей.

Уявляється, що реалізація ідеї щодо прийняття окремого закону про криміналістичну діяльність позитивно позначиться на вирішенні багатьох практичних проблем. Вбачається, що однією із початкових форм реалізації такої ідеї може бути створення “Особливої частини” Кримінального процесуального кодексу України. Виділення в структурі КПК України “Особливої частини”, зорієнтованої на регулювання криміналістичної діяльності (існує зараз в теорії у вигляді методик розслідування окремих видів злочинів), на наш погляд, суттєво оптимізує криміналістичні розробки.

Список використаної літератури

1. Правова доктрина України: у 5 т. — Х.: Право, 2013. — Т.5 : Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку. — С. 869.
2. *Шепітько В.Ю.* Криміналістика: курс лекцій / В.Ю. Шепітько. — 3-е изд. — Х.: Одиссей, 2009. — С. 13.
3. *Даньшин М.В.* Криминалистика и ее связи с юридическими науками уголовно-правового цикла / М.В. Даньшин // Вестник МГУ им. А.А. Кулашова. — М., 2013. — Сер.: Экономика, социология, право. — № 2 (42). — С. 61–67.

4. *Полтавцева Л.И.* Интеграция достижений психологии в криминалистику: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 — уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность / Л.И. Полтавцева. — Волгоград, 2003. — 381 с.
5. *Терехович В.Н.* Проблемы определения места криминалистики в системе научного знания / В.Н. Терехович [и др.] // Вестник криминалистики. — Вып. 3 (23). — М.: Спарк, 2007. — С. 36–43.
6. *Терехович В.Н.* Особенности субъектов криминалистического познания в Латвии / В.Н. Терехович [и др.] // Криміналістика ХХІ століття: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 25–26 листопада 2010 р. — Х.: Право, 2010. — С. 42–46.
7. *Гуськова А.П.* Избранные труды / А.П. Гуськова. — Оренбург: Издательский центр ОГАУ, 2007. — С. 144, 560.
8. *Даньшин М.В.* Класифікація способів приховування злочинів у криміналістиці: навч. посіб / М.В. Даньшин. — Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2007. — 116 с.
9. *Смахтин Е.В.* Криминалистика: соотношение с уголовным и уголовно-процессуальным правом: моногр. / под общ. ред. А.С. Подшибякина. — М.: Юрлитинформ, 2009. — С. 213.
10. *Яблоков Н.П.* Значение криминалистики в правоприменительной деятельности и в подготовке юристов широкого профиля / Н.П. Яблоков // Актуальні питання судової експертизи та криміналістики: зб. матеріалів засід. “круглого столу”, присвяч. 85-річчю створення ХНДІСЕ ім. засл. проф. М.С. Бокаріуса (11–12 листопада 2008 р.). — Х., 2008. — С. 27–29.
11. *Даньшин М.В.* Криміналістика та теорія оперативно-розшукової діяльності: співвідношення і зв'язок / М.В. Даньшин // Вісник юрид. фак-ту ХНУ ім. В.Н. Каразіна. — 2012. — Сер.: Право. — № 1000. — С. 195–201.
12. *Яблоков Н.П.* Криминалистические основы оперативно-розыскной деятельности / Н.П. Яблоков // Вестн. Моск. ун-та. — Сер. 11: Право. — 2009. — № 3. — С. 43.

Резюме

Становление криминалистики как полноправной юридической науки во многом обязано решению проблемы определения ее соотношения с иными науками и акцентировании внимания на её функциональном предназначении при выполнении специфического социального заказа, направленного на противодействие преступности. Вследствие вступления в силу положений нового УПК расширился круг субъектов применения криминалистических знаний на фоне отсутствия четких границ криминалистической деятельности. В связи с этим обосновывается разработка и принятие единого закона “О криминалистической деятельности в Украине”.

Summary

The rise of criminalistic as a fully fledged legal science owes much to address the problem of determining of its relationship with other sciences and focusing on the issue of functional purpose in carrying out of a particular social order aimed at combating crime. Nowadays as a result of the entry into force of the provisions of the new criminal procedure code the range of subjects of the use of forensic knowledge with lack of clear boundaries of forensic work has expanded. In this regard, the development and adoption of a law “About the criminalistic work in Ukraine” are justified.